

ПРОДОВЖЕННЯ І ПРИМНОЖЕННЯ ПОШУКІВ

Вертії О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття. – Суми: Собор, 2005. – 448 с.

Цілком очевидно, що з виходом у світ праць В.Пахаренка “Незбагнений Апостол. Нарис світобачення Шевченка” (1994), С.Андрусів “Модус національної ідентичності. Львівський текст 30-х років XX ст.” (2000), П.Іванишина “Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Т.Шевченка” (2001), Н.Шумило “Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – поч. XX ст.” (2003), Л.Горболіс “Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – поч. XX ст.” (2004), публікацій І.Денисюка, В.Погребенника, В.Іллі, Л.Мороз, М.Жулинського, І.Приходько та інших досліджень вітчизняне літературознавство дедалі дієвіше повертається до вивчення ігнорованої за тоталітарного комуністичного режиму проблеми національної самобутності нашого письменства. Розвиваючи ідеї І.Нечуя-Левицького, І.Франка, О.Потебні, Т.Зіньківського, Д.Донцова, В.Державина, їхніх сучасників та послідовників, цю проблему названі автори розглядають крізь призму національних особливостей світосприйняття і світорозуміння письменників та їхніх героїв (В.Пахаренко, Л.Горболіс), спадкоємності національних традицій і паралельного існування новаторських відкриттів та спрямувань (Н.Шумило), власних внутрішніх закономірностей українського письменства (Л.Мороз), критики основоположних методологічних засад деяких представників сучасного модерного літературознавства (Д.Наливайко, К.Москалець, П.Іванишин). Про зросту увагу до цих питань свідчить рецензована монографія, в якій автор розвиває й поглиблює ідеї своїх попередніх праць про П.Куліша та І.Франка.

Найголовніші її прикмети визначають вдалі спроби подальшої наукової розробки національних основ нашої науки про літературу та народну творчість, аналіз тих чи тих явищ українського письменства крізь призму, насамперед, їх національної природи, у зв'язку з національними особливостями літературного поступу. Саме тому в розв'язанні порушених у книжці проблем, у розумінні художнього освоєння письменником народного світогляду та поетики усної народної творчості дослідник виходить із національної своєрідності сприйняття й розуміння людини і світу, національного типу нового героя та

національної своєрідності його взаємозв'язків із цим світом, інтонаційного ладу художнього твору тощо. Заслуговує на увагу й те, що в такому разі для глибшого та всебічного з'ясування народних джерел національної самобутності української літератури означеного періоду автор послуговується даними не лише народознавства й літературознавства, а й естетики, психології, філософії, зокрема націології (праці П.Юркевича, Д.Чижевського, Олега Ольжича, Г.Лозко, Л.Ребета, М.Колесника, А.Швецової та ін.), раніше введеними в науковий обіг поняттями (наприклад, “національна література як мистецтво та ідея” (В.Державин), “народний дух” (М.Костомаров), “духовний простір” (Г.Штонь)). Дослідник спирається на вчення О.Потебні про національну картину світу в слові та його внутрішню форму, на положення праць І.Нечуя-Левицького, І.Франка, Т.Зіньківського про національні ідейні основи літературного поступу, А.Костенка – про діалектику художнього образу, Б.Грінченка та Г.Сивоконя – про читача як джерело народності літератури, В.Лесика – про закони композиції. Автор звертається до народознавчих студій Г.Нудьги, В.Давидюка, Л.Дунаєвської, С.Мишанича, М.Дмитренка та ін. Ми зумисне зупинилися на такому докладному переліку імен та ідей, щоб наголосити: доробок українських учених не лише не поступається своїм змістом, проблематикою та концептуальністю працям зарубіжних дослідників, а й, як правило, значно повніше відповідає природі наших літературних явищ, глибше виражає їх національний зміст, а отже, досить ґрунтовно характеризує національні особливості діалектики художнього мислення письменника та літературного поступу. На нашу думку, саме це, а не надумані концепції деяких зарубіжних та вітчизняних дослідників, має бути основою формування всієї сукупності основоположних підстав, ознак і понять національного українського літературознавства. До того ж це зовсім не означає, що О.Вертії нехтує здобутки світової науки, адже на сторінках монографії не раз знаходимо покликання на праці Г.-В.Гегеля, Й.-Г.Гердера, П.Меріме, Ж.-Б.Шерера, П.Халєбського, С.Стоєва, П.Зарева, Е.Кінана, О.Веселовського, представників зарубіжної української гуманітарної думки – М.Шлемкевича, Л.Силенка, В.Яніва, В.Шаяна, І.Огієнка і багатьох інших.

Слово і Час. 2005. №9

Розширивши та поглибивши наукову базу свого дослідження, О.Вертії усе ж віддає перевагу вітчизняним ученим і на основі їхніх праць з'ясовує роль та призначення народно-світоглядного чинника, поетикальних засобів усної народної творчості у формуванні національних особливостей та основних спрямувань українського літературного поступування 70–90-х років XIX ст. Наприклад, у праці чітко наголошено на тому, що самотність українського письменства великою мірою постала під знаком протидії Валуєвському циркуляру та Емському актові, що й визначило ідейне спрямування літератури та її роль у боротьбі проти навального зросійщення всіх сфер життя й національної свідомості широких мас за утвердження українських форм та укладу національного буття як єдино можливої підстави природного розвитку української цивілізації. Як один із чинників цієї боротьби в монографії розглядається той факт, що І. Нечуй-Левицький, І.Франко, Т.Зіньківський, О.Огоновський, Б.Грінченко гостро поставили питання про самотність шлях та національні основи розвитку українського письменства. Зокрема, вказуючи на шовіністичний характер політики російського уряду, на згубні візантійські впливи, І.Нечуй-Левицький розцінює їх як гальмо у формуванні основ вітчизняної літератури, культури та духовності. З цими думками перегукується і Т.Зіньківський. Однак, попри всілякі переслідування, утиски й заборони, українська література не лише розвивалася, а й знайшла свій шлях у Європу, здобувши там визнання саме завдяки своїй самотності, сформованій, насамперед, на звичаях та укладі духовного життя нашого народу.

Думки В.Державина, Д.Донцова, Олега Ольжича, Ю.Липи, Д.Чижевського та інших про українську літературу як ідею і мистецтво, про самотність українських звичаїв, їхній історичний зміст і призначення в історичному, суспільно-політичному та культурному розвої української нації також стали джерелом своєрідного прочитання автором спадкоємності ідейно-естетичних та художніх підстав творчості українських письменників попередніх епох у становленні літератури 70–90-х років XIX ст. О.Вертії чітко окреслює основні спрямування у становленні української літературно-естетичної думки, національної картини світу та формування поетичних утворень у літературі досліджуваного періоду. Увагу до тих чи тих жанрів народної поезії, до певних граней народного побуту і світогляду народу у творчості, наприклад, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Ю.Федьковича він

пояснює прагненням письменників віднайти те національно самотнє, що визначає українську літературу як ідею і мистецтво. Однак попередники І.Франка, І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка, Панаса Мирного не завжди з достатньою повнотою розкривали природу тих чи тих явищ буття нашого народу, адже вони нерідко вдавалися до звичайного, а то й спрощеного (П.Білецький-Носенко, П.Кореницький, М.Макаровський, К.Думитрашко та ін.) опису побуту. Такі описи становили лише тло для творення характерів, розвитку сюжету.

Покликаючись на праці О.Дорошкевича, П.Хропка, Л.Мороз, Г.Лозко, М.Ткачука, а водночас керуючись власною системою основоположних ознак і понять художнього освоєння народного світогляду та поетики усної народної творчості в писемній літературі 70-х – 90-х рр. XIX ст., дослідник ґрунтовно обговорює і розв'язує проблему етнографічного реалізму в українській літературі. На його думку, це вже усталене поняття не в усьому відповідає естетичній та художній природі літератури і правомірне хіба що стосовно низькопробних творів. Шляхом зіставлення раннього і значно пізнішого доробку П.Куліша, І.Франка, творчості Ю.Федьковича, В.Потапенка, Ф.Заревича, Г.Бораківського та М.Старицького, І.Нечуя-Левицького, І.Карпенка-Карого, М.Павлика в монографії показано, як етнографізм поступово набирав художньо-естетичних ознак і набув, зрештою, зовсім нової якості. На підставі такого аналізу О.Вертії дійшов висновку, що поняття “побутово-психологічна течія” більш точно порівняно з поняттями “етнографізм”, “етнографічний реалізм”, “етнологічна школа”; адже воно має не лише описове, пізнавальне значення, а й виражає ідейно-естетичне та художнє призначення цього складника в літературному розвитку. Введення цього поняття в науковий обіг, на нашу думку, цілком обґрунтоване, виправдане й правомірне, бо ж у такому разі йдеться про дух народної поезії, народного укладу життя як сутність духовного єства письменника та національної літератури загалом. На підтвердження цієї думки в монографії розглядається, зокрема, роман М.Старицького “Руїна” та образ Мазепи в ньому.

Звичай, за яким збиралися на козацьку раду, осмислюється й зображується прозаїком саме як звичай. Наголошується на тому, що саме народний дух, вірність законам предків визначають сутність моральних, соціальних та політичних основ козацького самоврядування, буття нації та української державності загалом. Головною в епізоді ради

дослідник визначає постать Мазепи, зауважуючи, що письменник поступово розкриває, як енергія високого розуму героя та вболівання за долю України невидимою силою поступово опановує настрої козаків. Йдучи за Ю.Липою, О.Вертій зазначає, що Мазепа в романі постає як один із тих, хто для висловлення провідних ідей зливається з масою, з групою, зникає у звичаї й повторності, підсилюючи цим “відвічне в расі”, дає “враження потужності” (С.134).

Про небезпідставність таких висновків свідчить і розв’язання дослідником проблеми народних джерел поетизації людини і світу як однієї з національних прикмет творчості письменників та літературного поступу загалом. У такому плані розглядаються художні пошуки І.Карпенка-Карого (“Бондарівна”), М.Старицького (“Тарас Бульба”, “Юрко Довбиш”, “Оборона Буші”), Б.Грінченка (“Степовий гість”), І.Франка (“Захар Беркут”, “Сон князя Святослава”, “Кам’яна душа”), Л.Старицької-Черняхівської (“Українська легенда”), які підносять громадянське начало в характерах своїх героїв до рівня поетичних символів, що також становить одну з прикмет національної самобутності їхньої творчості та художнього розвитку українського письменства 70–90-х років XIX ст. Особливо виразно та переконливо це показано в монографії на прикладі поеми Олени Пчілки “Козачка Олена”. Автор доводить, що, попри значні художні втрати в характері героїні, письменниці все ж таки вдалося поєднати громадянське й поетичне начала, адже, опетизувавши вчинки Олени, високий рівень її національної свідомості, відданість звичаям духовного й морального життя українського козацтва, Олена Пчілка наповнила громадянське начало у творенні національного характеру глибоким поетичним змістом. О.Вертій наголошує на тому, що така поетизація ґрунтується на поєднанні вишуканого поетичного світосприйняття нашого народу з філософічною вдумливістю, глибиною проникнення у зміст національного характеру, внутрішнього світу героя. Унаслідок такого підходу до художнього освоєння народного світогляду створюється образ людини, який виражає народні уявлення про її морально-етичну, духовну, психологічну та соціальну досконалість. Скажімо, Катря, Соломія, Оксана, інші дівчата й парубки у драмі М.Кропивницького “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” втілюють поетичну красу та принадність, душевну лагідність, селянську делікатність, що виявляється в їхніх учинках, способі мислення, наскрізь пройнятих повір’ями, народною по-

езією. Поетизація на основі психологічного аналізу тут увиразнює досконалість духовного світу, морально-етичних та побутових засад буття нації. Автор стверджує, що поетизація — це не замилювання, надмірна й невиправдана увага до однієї з граней внутрішнього світу людини; вона — вияв ліро-епічного, лірико-драматичного мислення, масштабних художньо-філософських узагальнень як ознаки національної самобутності української літератури. Характерно, що таке спрямування літературного розвитку підтверджується і дослідженням звичаєвих основ вишуканості та благородства духовного світу, народнофілософських витоків художнього мислення, з’ясуванням місця і значення “української ідеї” в художньому освоєнні світогляду народу, формування і становлення національних особливостей поетичних утворень.

Скажімо, на основі аналізу історичної прози М.Старицького, І.Нечуя-Левицького, поезій Я.Щоголева, П.Грабовського, “Драмованої трилогії” П.Куліша та інших творів О.Вертій доходить висновку, що розуміння національної ідеї в українській літературі 1870–90-х рр. було пов’язане із *самоздійсненням нації*, насамперед — її історичних, суспільно-політичних та духовних можливостей. Першорядну роль у цьому самоздійсненні відіграла провідна духовна верства людності; саме вона окреслила зміст і основні напрями в художньому опрацюванні національної ідеї, а отже, й “особливості становлення самобутності її (нації. — Н.М.) культури та літератури” (С.300). Внаслідок цього й постав національний тип нового героя як дієвої, національно свідомої людини (Семен Жук та Юрій Горовенко з романів “Семен Жук та його родичі” і “Юрій Горовенко” О.Кониського, Хмелецький з драми “Петро Сагайдачний” П.Куліша, Орися, її батько та кобзар з повісті “Облога Буші” М.Старицького), національний тип взаємозв’язків героя і світу. Зорієнтованість дослідника в постановці та розв’язанні цих проблем на їхні народні витоки, їхнє народне розуміння зумовила й перегляд усталених оцінок, своєрідне прочитання тих чи тих образів. Це передусім стосується образу Павла Радюка з роману І.Нечуя-Левицького “Хмари”. У дослідженнях творчості письменника, вузівських підручниках міцно вкоренилася думка про недостатню дієвість, обмежений характер культурницької програми героя. Науковцями не брався до уваги той факт, що в романі показано зародження національно-визвольних змагань на новому витку української історії, коли провідна верства почала ще лише формуватися на новому історичному ґрунті. Проте О.Ко-

ниський, а в наш час І.Приходько, приділяти чимало уваги національній своєрідності історичних обставин, в яких діяв герой. Відповідно до цих обставин діяв і Павло Радюк, орієнтуючись на рівень свідомості народних мас, щоб пробудити в них приспані почуття національної честі та гідності, відновити перерваний зв'язок історичних часів. Тож О.Вертії слушно говорить, що вбачати в цьому пасивність чи обмеженість — означає грішити проти історичної та художньої правди. Це добре усвідомлював І.Нечуй-Левицький, тому й не зрадив цієї правди, у чому й полягає сутність створеного ним образу та роману загалом як національного мистецького твору та втілення авторської ідеї. Народні джерела української національної ідеї, таким чином, стали одним із поштовхів художнього доступу в українській літературі досліджуваного періоду, виводили її на нові художні обрії, утверджуючи національні ідейні та духовні цінності як цінності загальнолюдські й загальнозначимі.

Коли ж говорити про, так би мовити, “вузькі” місця монографії, то слід зауважити, що варто докладніше з'ясувати значення досвіду українських письменників 70—90-х років XIX ст. у художньому освоєнні народного світогляду та поетики усної народної творчості для подальшого становлення національної самобутності українського письменства, насамперед, кінця XIX — поч. XX ст. Розвиваючи ідеї Б.Грінченка та Г.Сивоконя про роль читача у становленні народності та національної самобутності українського письменства, а також ідеї А.Костенка, М.Колесника, Л.Мороз, В.Лесика про діалектику художньо-естетичного мислення та діалектику літературного розвитку, на наш погляд, доцільно було б бодай окреслити основні напрями подальшого формування та кристалізації філософських підстав національного літературознавства, його взаємозв'язку з іншими

науками як джерела самооновлення і розвитку на сучасному етапі, що мало б виняткову вагу й для дослідження закономірностей художнього освоєння в писемній літературі народного світогляду та поетики усної народної творчості.

Отже, значення рецензованої праці полягає в тому, що на основі таких понять і ознак, як “народний світогляд”, “національна картина світу”, “національний тип взаємозв'язків героя зі світом”, “національний тип героя”, “сміслові поля” тощо, уперше в українському літературознавстві досліджено закономірності взаємозв'язку, взаємодії і взаємозумовленості народного та особистісно-авторського начал у художньому освоєнні світоглядного змісту не лише різних жанрів фольклору, а й народних звичаїв, обрядів, побуту, народної філософії, психології, етики, естетики і т.д. На цих підставах визначаються й національні особливості формування поетичних утворень в літературі. Такий підхід до постановки і розв'язання цих проблем — то спосіб відродити перерваний зв'язок традицій нашої науки про літературу та усну народну творчість, відновити, поглибити і примножити її національну сутність, яка була визначальною у працях І.Нечуя-Левицького, І.Франка, М.Костомарова, О.Потебні, М.Драгоманова, Д.Донцова, В.Державина, М.Грушевського, О.Дорошкевича та інших. Це стратегія пошуку таких ознак і понять українського літературознавства, формування таких його засадничих підстав, які б виражали національну природу нашого письменства, чим виокремлювали б його у світовому літературному поступуванні, відкривали його світові саме як національне, українське письменство.

м. Суми

Неля Медвідь

Перша в Україні документальна виставка “ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ” відкрита щодня від 11.00 до 18.00 в Будинку Міжнародного благодійного фонду “Смолокип” (м. Київ, вул. Межигірська, 21. Тел. 425-23-93. Їхати до станції метро “Контрактова площа”, вихід до вул.Нижній Вал.